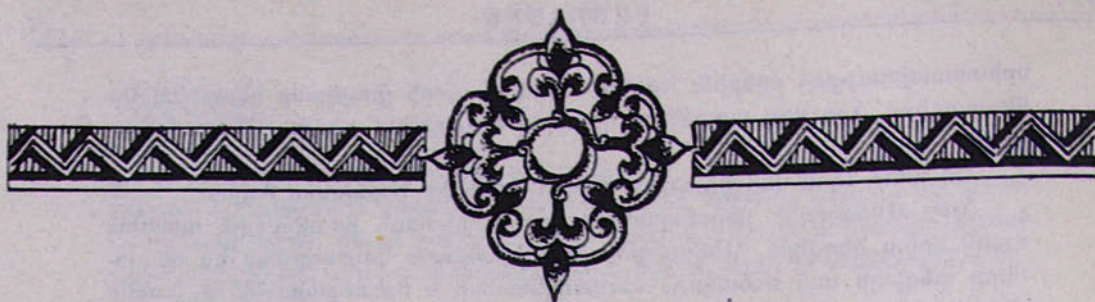

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՆԱՅԱՆ

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԸ ԴԱՐՈՒՄ (Պատմական ակնարկ)

Նվիրակության մասին շատ քիչ տեղեկություն ունենք. մեր եկեղեցական պատմության այդ մասը դեռ չէ ուսումնասիրված: Նվիրակության պատմության վերաբերյալ շատ ու քիչ նյութ ունենք ժԸ դարու Բ կիսից—այն էլ տ. Գյուտ քահանա Աղանյանի հրատարակած «Դիւաններից», որոնցից և մեծապես օգտվում ենք: Նվիրակության ծաղկման շրջանն էլ հենց այդ ժամանակամիջոցը պետք է համարել:

ԺԸ դարու նվիրակության պատմության Ա կիսի համար, հակառակ իմ ջանքերի, գրեթե չկարողացա բան գտնել. այնպես որ մի ընդհանուր տեսություն տալուց հետո՝ ինձ մնում է Ղազար Զահկեցի կաթողիկոսի ժամանակից (1737—1750) սկսել ու տանել մինչև Ղուկաս կաթողիկոս (1780—1799):

* Սիրով ենք հրատարակում ս. Էջմիածնի Գեվորգյան ճեմարանի երբեմնի ուսանող, վաստակաշատ մանկավարժ, հմուտ գրականագետ-քանասեր և «Էջմիածին» ամսագրի հարգելի աշխատակից, հանձնցյալ Խաչատուր Կանայանի արժեքավոր սույն պատմական ուսումնասիրությունը, որը սիրով խմբագրությանն են տրամադրել հանգուցյալի հարազատները:

I

Ընդհանուր տեսությունն նվիրակության մասին

Տասննչորսերորդ դարու վերջերին, Լևոն Զ-ի մահվամբ (1393), հայը կորցրեց մի անգամ ընդ միշտ յուր քաղաքական անկախությունը և կապվեց այն մյուս մեծ կազմակերպության, որ եկեղեցին էր: Եկեղեցին, որ թագավորության գոյության ժամանակ ևս ուներ յուր ներգործական դերը հայ իրականության մեջ, ներկայանում էր որպես գորեղ կազմակերպություն՝ հայերին ի մի ձուլելու:

Քաղաքական անողորմ ճակատագրից հալածված հայությունը ցրվում է աշխարհի զանազան կողմերը: Սակայն կար Հայաստանում դեռ մի գորեղ Հաստատություն՝ հայոց եկեղեցին, որ կարող էր յուր ցրված հատվածների հանգուցը դառնալ:

Մեծ է եղել հայոց եկեղեցու դերը մեր պատմության մեջ: Հիմա նա պետք է կարողանար աշխարհի չորս կողմում ցրված հայության համար հանդիսանալ պահապան հրեշտակ՝ զերծ պահելու նրան ամեն արհավիրքներից, պետք է կարողանար կատարյալ տարագիր որդոց մխիթարիչ հանդիսանալ:

Եկեղեցական մեծ հիմնարկության կենտ-

րոնը ա. Էջմիածինն էր: Նա այն ջահն էր, որից լուսո շողեր էին տարածվում ցրված հայության խավարչտին անկյունները:

Այդ ժամանակվանից սկսած, ահա, ըստ անհնայն հավանականության, առաջ է գալիս մեր եկեղեցական կյանքում մի գործող գործոն, որ հայտնի է **Գլխավորություն** անունով: Այդ գործոնի շնորհիվ այնուհետև շեղանում, պայծառանում է Էջմիածինը, սրա հետ կապվում են հայության բոլոր հատվածները, որոնք նրանով ոգևորվում, նրա սիրով արտահայտում էին իրենց ազգային հայրենասիրական զգացումները:

Այդ, իհնչ է **Գլխավորությունը** և ուլքե՞ր էին Գլխավորները:

Նվիրակ բառը անտարակույս առաջացել է Գլխավորներից, որովհետև Գլխավորության պաշտոնի մի մեծ իմաստն էլ այն էր, որ Գլխավորներն իրենց շրջագայության միջոցին Գլխավորներ էին հավաքում ժողովրդից Մայր Աթոռի համար. ուրեմն Գլխավոր (երբեմն էլ Գլխավորող) նշանակում է Գլխավոր հավաքող: Սակայն, Գլխավոր բառը Գլխավորներից ծագելով դարձել է արդեն մի հասկացողություն—եզր, որոշ գաղափարի արտահայտություն:

Նվիրակները եպիսկոպոսներ կամ վարդապետներ էին, որոնք ուղարկվում էին կաթողիկոսի հրամանով տարագիր և Էջմիածինի սահմաններից դուրս գտնված հայերի մեջ՝ նրանց հոգևոր մխիթարիչ լինելու կաթողիկոսի կողմից և բարեխաշտ ժողովրդի կամավոր տուրքը ժողովելու ի պայծառություն ա. Աթոռի:

Նվիրակները դուրս գալով Էջմիածնից վերցնում էին իրենց հետ **մյուռոն** ժողովրդից բաշխելու: Սուանց մյուռոնի Գլխավորն Էջմիածնից դուրս չէր գա. Գլխավորության պաշտոնի հետ անհրաժեշտորեն կապված է և մյուռոնի բաշխման դերը: Նվիրակները իրենց հետ ունենում են նաև **Գլխավորական կոնդակ**, որով մի փաստաթուղթ է տրվում հոգևորականի ձեռքին՝ թե նա Գլխավոր է և ա. Էջմիածնից, կաթողիկոսից է ուղարկված: Այդ կոնդակն ևս անհրաժեշտ է, որովհետև բազմաթիվ հոգևորականներ դեպից-դեպից դուրս են գալիս և Գլխավորության անվան տակ սկսում են շահագործել ժողովուրդը և ա. Էջմիածնի վարկը գցում: Նվիրակներից նրանք, որոնք եպիսկոպոս էին, վերցնում էին իրենց հետ նաև մի-մի վարդապետ կամ սարկավագ որպես օգնական, կամ, ինչպես ասվում է սովորաբար, սպասավոր: Բայց պատահում է, որ վարդապետ Գլխավորներն էլ ունենում են իրենց հոգևոր սպասավորները:

Այսպես՝ ծանրաբեռնված մյուռոնով, հայրապետական, սրբատառ կոնդակով, բազ-

մաթիվ թղթերով, որ գրում է կաթողիկոսը զանազան հայ իշխանների, Գլխավոր դուրս է գալիս ա. Էջմիածնից և դիմում դեպի յուր վիճակը Գլխավորներ:

Կային Գլխավորության համար որոշ թեմեր¹, շրջաններ, որոնց յուրաքանչյուրի համար նշանակվում էր մի-մի Գլխավոր: Նվիրակը սովորաբար պետք է իր գործը կատարեր և վերջացներ երեք տարվա ընթացքում, բայց նա երբեմն մնում էր երեք տարուց ավելի:

Գնում էին Գլխավորները, սակայն նրանց համար ճանապարհին առաջանում էին դժվարություններ, արգելափոխ հանգամանքներ: Հաղորդակցությունը կատարվում էր կարավաններով, այլ միջոց չկար: Նվիրակները երբեմն ավագակային խմբերի ձեռն էին ընկնում, երբեմն բնության արհավիրքներից ենթարկվում. բայց տանում էին նրանք բոլոր տանջանքները և, հարթելով իրենց առաջ դուրս պրծած խոչընդոտները, մտնում էին վիճակներ² իրենց սրբազան պարտքը կատարելու: Նրանց կրած նեղությունների մասին իբրև օրինակ հիշեմք այստեղ Հնդկաստանի Գլխավորին պատահած դեպքը ծովի վրա՝ Հնդկաստանի ճանապարհին: Հնդկաստանի այդ Գլխավորը՝ **Հովհաննես եպիսկոպոս Պոնտացի**, որ ու-

¹ Նվիրակության թեմերի ցանկ կարելի է գտնել «Ջամբուռ», էջ 44—51 և «Դիւան», Գ, էջ 793—806: «Դիւանի» մեջ եղած ցանկը կազմել է Սիմեոն կաթողիկոսի նախապատիվ սպասավոր Մկրտիչ արքեպիսկոպոսի սանիկ Երեմիա Օջակյանցի մատարը, որը վերջը արքեպիսկոպոս դարձավ: Այս ցուցակը կրում է հետևյալ վերնագիրը. «Աստուածակառույց մեծի Աթոռոյս արքայ Էջմիածնի համայն Գլխավորաց յաղագս Գլխավորական արդեանց շրջագայելի քաղաքն հանդերձ գիտաքաղաքօք նոցին, ըստ յատուկ յատուկ անուանց մի ըստ միոջէ ստորագրին»: Այնուհետև թվում է մեկ-մեկ Գլխավորական յուրաքանչյուր թեմերը և դրանց մեջ եղած քաղաքները, գյուղերը կլն: «Ջամբուռ» և «Դիւանի» ցուցակներն իրարից քիչ տարբեր են ձևի, անունների և մասամբ բովանդակության կողմից:

Նվիրակության թեմերի մեջ կան տեղեր, որ կոչվում են «Տէրունի»: «Տէրունի» կոչվում էին այն գյուղերը կամ քաղաքները և կամ համայնքները, որոնց հասույթն անմիջապես Մայր Աթոռ էր գնում և իրենք պատկանում էին անմիջապես ա. Էջմիածնին: «Տէրունի» կոչվում էին և կաթողիկոսական թեմերը, որոնց առաջնորդներին ինքը կաթողիկոսն էր նշանակում ուղղակի և ոչ մի պետության չէին առաջարկվում հաստատության համար. այդ թեմերի եկամուտն էլ ա. Էջմիածնի իր պատկանում: Թուահայոց թեմերից այսպիսի թեմ է հին ժամանակներից սկսած մինչև այժմ Երևանի թեմը (Ծագութ. «Դիւան», Գ, § 56):

համար նվերներ հավաքելով նրանք վերահասու են լինում ժողովրդի ցավերին, քարոզում, մխիթարում են նրանց: Ահա մի տեղ հայտնվել է ճեզվիթ կրոնավորը, որ պղտորելով ժողովրդի միտքը, ուզում է դավանափոխ անել նրան. իսկույն վրա է հասնում Էջմիածնի նվիրակը և մոլորյալ ժողովրդին ուղիղ ճանապարհի բերում՝ հորդորելով հարազատ և հավատարիմ մնալ իրենց եկեղեցուն, հնազանդ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության: Որպեսզի նվիրակը կարողանա գերծ պահել ժողովրդին զանազան գաղափարներից, օտար հավատի քարոզիչներից, պետք է որ ինքն էլ քաջ տեղյակ լինի հայոց եկեղեցու դավանության և նրա ուսմունքին:

Ժողովրդի մեջ ծագած վեճերի, կոիվների հանդարտեցնողն է նվիրակը. իսկ եթե վերջինիս հետ է վեճ ունենում ժողովուրդը, այն ժամանակ նրանց դատող հաճմամբ է մեկ ուրիշ նվիրակի: Վերջին տեսակի նվիրակը, որ հաճախ ուղարկվում է շատ նվիրակների մոտ՝ նրանցից հավաքում հասույթները, կոչվում է «նուիրակ նուիրակաց»: Այսպիսի «նուիրակ նուիրակաց» է Ղազար կաթողիկոսի ժամանակ Աստապատից Ղազար վարդապետ (Դիան, Գ, էջ 27):

Նվիրակները հաստատում բնակավայր չունեն՝ ինչպես առաջնորդները. նրանք շրջում են միշտ և վառ պահում ժողովրդի մեջ հայի հավատը. նրանք ներկայանում են տարագիր հայության մեջ որպես փոխաճորդներ կաթողիկոսի, վերջինիս կողմից բերան են հանդիսանում ժողովրդին:

Չպետք է շփոթել այն ժամանակվա առաջնորդ և նվիրակ գաղափարները: Առաջնորդը ճատում էր վանքում կամ քաղաքում և հանդիսանում էր Մայր Աթոռի ներկայացուցիչ՝ որպես վարչական պաշտոնյա, թե՛ հասարակական և թե՛ եկեղեցական գործերում. իսկ նվիրակները մնայուն վարչական պաշտոն չունեին, այլ նրանք լոկ քարոջական կողմի վերահսկիչներ էին ժողովրդի վրա: Դրանք նաև մի տեսակ վերաքննիչ էին և իրենց քննության եզրակացությունը հաղորդում էին անմիջապես կաթողիկոսին: Կաթողիկոսի և նվիրակի միջև եղած թղթակցությունն անպակաս է. նվիրակը յուր ամեն մի քայլի համար պետք է տեղեկություն տա թղթով կաթողիկոսին:

Յուրաքանչյուր նվիրապետական շրջան ունի յուր գանձարանը, ուր հավաքվում են Մայր Աթոռի անունով ժողովված բոլոր նվերները, թե՛ դրամական և թե՛ այլ տեսակի իրեր: Գանձարաններն ունեն իրենց գանձապետները կամ գանձապահները, որոնք նշանակվում են կաթողիկոսից անմիջապես կամ նվիրակի միջնորդությամբ՝

տեղացի հայտնի անձերից: Այսպես՝ նվիրակը յուր ժողոված արդյունքները, որ լինում էին փող, երկաթեղեն, ցորեն, գարի, զանազան թանկագին քարեր ու մետաղներ, կենդանիներ՝ ոչխար, ձի, էջ կն հանձնում է գանձապետին, որը և փոխադրում է Էջմիածին, կամ վերադարձին նվիրակը ինքը յուր հետ տանում է Մայր Աթոռ հավաքած նվերները: Նվիրակը լինելով կաթողիկոսի ներկայացուցիչը՝ շատ անգամ յուր վկայությունն է հայտնում մի ինչ-որ վարդապետի եպիսկոպոս ձեռնադրելու արժանավորության կամ ապիկարության մասին: Նվիրապետության միջոցին եպիսկոպոս նվիրակը յուր սպասավոր սարկավագին վարդապետ է ձեռնադրում ժողովրդի բազմության առաջ, որպեսզի այսպիսի հանդեսներից զուրկ չմնա ժողովուրդը: Բացի դրանից՝ նվիրակներն իրենց շրջաններում, թափառական լինելով, ձեռնարկում են զանազան բարեգործությունների: Նրանք օծում են եկեղեցիներ, շատ անգամ դպրոց են հիմնում և դասախոսություններ կարդում, գրել-կարդալ սովորեցնում ժողովրդի տգետ պատանիներին: Նրանք բարեպաշտ ժողովրդի առաջնընկած ուխտավորական խմբեր են բերում դեպի ս. Էջմիածին: Եվ այդ ուխտագնացությունը շատ հանդիսավոր էր: «Հնումը ս. Իջման տեղը ս. Էջմիածնում այն նշանակությունն ուներ, ինչպես Երուսաղեմի ս. Հարության տաճարում Փրկչի գերեզմանը և հայոց Հակոբյանց վանքում Գլխադիրը: Նվիրակների առաջնորդությամբ ուխտավորները հեռավոր տեղերից ս. Հռիփսիմյանց տոներին ս. Էջմիածին ուխտ գալով, եկեղեցական թափոքով առաջնորդվում էին դեպի տաճարը: Փակ դռան առաջ քաղվում էր «Խոստովան եղերուք» սաղմոսը մինչև «Բացեք» տունը. ապա եկեղեցու դուռը բացվում էր. «Զողորմութեանց քոց դուռն» շարականը երգելով՝ մտնում էին տաճար: Ս. Իջման սեղանի առաջ երգվում էր «Էջ Միածինն ի Հօրե» շարականը: Հանդիսադիրը, որ լինում էր նվիրակը, քաղում էր փոխ առ փոխ «Ուրախ եղե ես ոյք ասեին» ի տուն Տեառն երթիցուք» սաղմոսը. սարկավագը քարոզում էր «Սուրբ եկեղեցեաւս». հանդիսադիրն ասում էր «Ի մեջ տաճարիս» աղոթքը և երկրպագում էր ս. Սեղանին համբուրելով խաչն ու Ավետարանը. ապա «Պահպանիչ»-ով օրհնում էր ուխտավորներին, որից հետո սկսվում էր նրանց ուխտադրությունը: Նվիրակության դադարելով՝ ասում է Հուսիկ եպիսկոպոս Մովսիսյան՝ հետզհետե վերջացավ ուխտավորների խմբովին ս. Էջմիածին գալն էլ, և ուխտավորների տաճար մտնելու այս արարողությունը

էլ դադարած պետք է համարել ժԺ դարի սկզբից»⁵:

Այսպես տանջանքների, դժվարությունների ենթարկվելով և ժողովրդի մեջ եռանդուն գործելով, բնական է, որ ժողովուրդը պետք է հարգեր, սիրեր Էջմիածնի նվիրակներին և բերկրությամբ ընդուներ նրանց: Նվիրակներն այնպիսի տպավորություն են թողել ժողովրդի վրա, որ նրանց ամօր քանաստեղծության, սքանչելի գրույցների նյութ է դարձրել: Նվիրակների թողած տպավորության մասին գաղափար կազմելու համար մեջքերենք ժԷ դարու սկզբին գրված մի քանաստեղծություն, որ գրել է Հովհաննես անունով մի քահանա⁶:

ԺԷ դարու սկզբին հոռմեացոց աշխարհն՝
Բյուզանդիոն են գնում ա. Էջմիածնի 3 նվիրակներ՝
Հովհաննես եպիսկոպոս, Սարգիս եպիսկոպոս և Դավիթ աբեղա, որոնք իրենց գործունեությամբ սեր և հարգանք են առաջ բերում ժողովրդի մեջ դեպի իրենց և նույնիսկ նահատակվում են գործի համար, որով է մեծ տպավորություն թողնում ժողովրդի վրա: Բանաստեղծությունը պատմողական ձև ունի և սկսվում է այսպես.

«Ինքն հարիւր Հայոց թուական,
Յիսուն և հինգ թիւ անելեան,
Էջմիածնէն նուիրակ եկան,
Բոլոր աշխարհս Հոռմոց տան:
Յոյով մեռոն կայ ընդ ինքեան,
Մեծ նամակով և օրհնութեամբ,
Եկեալ հասին Բիւզանդիան,
Որ է Ստամպոլ՝ սրբոց կայան»:

Նրանց, ովքեր տեսնում են, իբրև հրեշտակ են ընդունում, ցնծում-զվարճանում են, վանքերն ու անապատներն իսկ ուրախանում են, երբ տեսնում են Էջմիածնից եկած «սրբոց նման» նվիրակներին: Նվիրակները կարդում են իրենց հետ բերած կաթողիկոսի օրհնության թուղթը, և ժողովուրդը բերկրում է, նրանց անունը տարածվում ամենուրեք:

«Անուանք նոցա համբաւեցան
Սուրբ օրհնութիւնք, որ կարդացուան,
Եկեղեցիք բերկրեալք ցնծան,
Եւ ժողովուրդս, որ օրհնեցան»:

⁵ «Տարազ», № 30, 1904 թ., Հուսիկ եպիսկոպոսի հոդվածից:

⁶ Ոտանավորը տպված է «Հայոց նոր վկաները» գրքում, հատոր Բ, էջ 17. կազմեցին Մանանդյան Հակոբ և Անադյան Հրաչյա, մաս Կ. Կոստանյանի «Նոր ժողովածու», Ա պրակ, Միջնադարյան հայոց տաղեր և ոտանավորներ, էջ 31:

Ամբողջ Կ. Պոլիս քաղաքը նվիրակում են և ապա նավում դեպի Կաֆա քաղաքը, որ «Կաֆայեցիք խիստ ցնծացան, իբր զառաքեալսն տէրունականն»: Նվիրակները շարունակում են շրջել, մտնում են «Ղարապօտան», «Սէշով» քաղաքը, «Իլով». այդ բոլոր տեղերում ցնծությամբ ընդունում են և ճանապարհ դնում: Նրանք գալիս են «Աղքերման» և ապա դառնում են Կ. Պոլիս.

«Հիրեր եկին մեզ աննրման,
Զինչ ըզհրեշտակք Արքահամեան,
Ոնց Ստամպոլցիք գնուս տեսան,
Տեսոն Աստուծոյ շատ գոհացան»:

Այնուհետև նվիրակները դավադրության գոհ են գնում և փաշայից գլխատման դատապարտվում.

«Յովհաննու պէս գըլխատեցան
Կամ Յակոբու առաքելեան,
Որ է մարմինն ի ըսպանման,
Զաւորս երրորդ անթաղ մընան:
Սրբոց մարմինքը, որ հոն կեցան,
Ոչ յերեսներն թարշամեցան,
Լոյսն էր իջեալ աստղանման,
Զայն լոյս տեսքով շատ մըսըման»:

Հետո հայերը գնում են, Վեզիր Ալի փաշայից խնդրում, որ թուլատրի սրբերի մարմինը թաղելու մեք եկեղեցական ծեսով. ստանում են թույլտվություն, ու կատարվում է հուղարկավորության մեծ հանդես. թաղման հանդեսին ներկա են և լալկան կալայք, եղերամայրեր:

«Կանալք բազում ժողովեցան,
Լալկաներ ողբերգական,
Ծատ լացուցին զամենեսեան,
Մինչ սար ու ձոր ի լաց ելան»:

Երեք նահատակ նվիրակների աճյունները մի դամբարանի մեջ ամփոփում են:

Մովսես Գ. Խոտանանցի կամ Տաթևացի կաթողիկոսը (1629—1632) վարդապետական գավազան է տալիս Փիլիպպոսին (հետո կաթողիկոս) և եպիսկոպոս ձեռնադրելով ուղարկում է նվիրակության «Յունաց աշխարհը»: Նա յուր առաքինի վարք ու քարքով և յուր գործի հմտությամբ մեծ տպավորություն է թողնում ժողովրդի վրա, որով և նրա նկատմամբ կազմվում է հետևյալ գրույցը, որ լսել է Զաքարիա սարկավազը Կարինում:

Փիլիպպոսի նվիրակության ժամանակ Կարինում գտնվում էր Միևսա անունով մի վարդապետ, որ երաժշտության մեջ հմուտ էր, սակայն խիստ գոռոզ, հանդուգն, ինք-

նահալան և բնավ չէր խոնարհվում ոչ ոքի առաջ: Մի օր երեկոյան ժամասացությունն է կատարում, ներկա է և նվիրակը, որը նկատում է Միմաս վարդապետի սխալը, զգուշացնում է նրան, սակայն նա յուրն է անում և դուրս գալիս եկեղեցուց: Ժամասացության վերջում նվիրակը մի պատշաճին քարոզ է խոսում և ակնարկում Միմաս վարդապետի տգիտությունը եկեղեցական խորհուրդների մեջ և նրա քմահաճորեն վարվելը: Միմասը լսում է դռան մոտից այդ և նախանձով լցված գնում է իշխանի մոտ և Փիլիպպոսին չարախոսում, գրպարտում է ասելով. «Պարսից աշխարհից մի արեղա է եկել այստեղ ու մեր երկրից շատ դրամ է հավաքել պարսիկներին սալու, որ գան ավերեն մեր աշխարհը. բացի դրանից անիծում և հալոցում է ձեր ազգությունը. թե Օսմանին, թե Օսմարին նգովում է»: Զայրանում է փաշան, ուղարկում է 3 ենիչարի զինվոր, որ քարշ տալով բերեն նվիրակին: Ենիչարիները գալիս են, տեսնում Փիլիպպոսին շրջապատված քաղաքացիներով. հայտնում են փաշայի հրամանը. նա առնում է 2 մում՝ պահելով փիլոնի տակ գնում է, նրա հետ և բազմությունը. նվիրակը ներս է մտնում, գլուխ տալիս փաշային. սա հայտնում է Միմասի ասածները: Փիլիպպոսը, որ դժվարանում էր տանկերեն խոսել, թարգմանի բերանով ասում է, որ ինքը յուղավաճառ է և այդ միջոցով է փող հավաքել, իսկ Միմաս վարդապետի հաղորդածը՝ զրպարտություն միանգամայն. ապա փիլոնի տակից հանում-տալիս է փաշային 2 մումը, որոնք փաշայի ձեռքին կաշում են ու վառվել սկսում «սուրբ հոգու շնորհիւ»: Փաշան այդ հրաշքի վրա սոսկում է և վարդապետին ազատ արձակում. սակայն իսկույն հետ է կանչում՝ երբ շրջապատողներից իմանում է, որ նա սուրբ մարդ է և շատ հրաշքներ է գործում: Փաշան ասում է, որ երաշտ ժամանակ է, բոլոր երկիրը չորացել է, եթե կարող է, թող անձրև թափե: Վարդապետը պատասխանում է. «Ողորմութիւնն Աստուծոյ բազում է, բայց տաճիկ ոչ թողուն գնեզ աղօթել ըստ օրինաց մերոց»: Փաշան ապահովում է նրա աղօթքի ազատությունը: Փիլիպպոսը մտնում է «Միաբանից Աստուածածին» եկեղեցին. հրամայում է բոլոր եկեղեցականներին զգեստավորվել, ինքն էլ պատարագի զգեստներն է հագնում,—առնում է վրան եմփրոնը, թագը դնում գլխին և ձեռն առնում խաչը. Ավետարանով, խաչով, ծնծղայով, զանգակների հնչմամբ դուրս են գալիս եկեղեցուց ու սկսում շարական ասելով շրջել քաղաքում: Դուրս են գալիս քաղաքի հյուսիսային կողմը, որ ասվում է «Սուրբ Նշանի բլուր»: Երբ

երգում են՝ երկինքն սկսում է ամպել. հենց որ հասնում են սահմանված տեղը, «սկսում է ցոլել». երբ կարդում են Ավետարանը՝ 3 անգամ ամպը գոռում է. երբ թափորն սկսում են, երկինքը բացվում է և հորդ անձրև թափվում. թափորի ավարտմամբ՝ արդեն դաշտը ծով է դառնում: Այս երկու հրաշքները տեսնելով փաշան բռնում է չարախոս Միմաս վարդապետին և տուգանքի ենթարկում, որ մյուս անգամ զրպարտությունից հեռու մնա՝:

Թե՛ վեոռհիշյալ բանաստեղծությունը, թե՛ այս զրույցը, գալիս են ապացուցելու, թե նվիրակներն ինչ սիրելի և օգտավետ գործիչներ էին մեր հավատացյալ ժողովրդի համար:

Սակայն մեր բոլոր նվիրակներն էլ հիանալի, օրինակելի անձնավորություններ չեն եղել, նրանց մեջ ևս պատահել են ապիկար հոգևորականներ, որոնք «նուիրակ» նվիրական անվան տակ գործել են շատ անհեթեթություններ, այդ անունով շահագործել են ժողովուրդը և բազմաթիվ զեղծումներ գործելով իրենց անձնական շահն են ի նկատի ունեցել: Դրանք, սակայն, չեն կարող, հարկավ, նսեմացնել «նուիրակություն» պատվական նշանակությունը:

Մեր մեջ գլխավորապես ավելի ապիկար նվիրակներ հանդես են գալիս Մելքիսեթ կաթողիկոսի ժամանակ. այն Մելքիսեթի, որ անձնական շահի համար տխրահոշյալ Նիկոլ Թորոսովիչին եպիսկոպոս ձեռնադրեց ու լեհահայոց վրա առաջնորդ կարգեց, որն և եղավ պատճառ հայերի դավաճանության ու կորստյան: Մելքիսեթի ժամանակ ս. Էջմիածինը վատ դրության էր հասել. զարդերն, անոթները վաճառված էին կամ պարսիկ խաների մոտ գրավ դրված. եկեղեցականներն իրենց կոչման հսկառակ ամեն գործի մեջ մտնում էին ու ձեռնարկում. գավառներումն էլ դրությունը նույնն էր: Սակայն համատարած թշվառության խավարի մեջ մեկ-մեկ ճրագներ էին պլպլում: Վասպուրականում, օրինակ, դեռ իրենց կոչման վրա բարձր կանգնած հոգեվորականներ կային, որոնք ժողովրդի ներկայացուցիչների հետ միասին մի մեղադրական թուղթ են ուղարկում Մելքիսեթին: Ի միջի այլ մեղադրական կետերի հիշված է և հետևյալը. «...Երկրորդ անկարգություն այն է, որ թե յինչ երկիր, որ նուիրակ յուղարկես՝ նա կու ընտրես՝ յոր տեղ, որ չար և լիրբ, անզգամ, անամօթ և ամբարտաւան

⁷ Այս զրույցը պատմում է Զաքարիա սարկավազին հիշյալ Միմաս վարդապետի աշակերտ Կարնեցի Հովհան վարդապետը: Զաքարիա սարկավազ, հատոր Բ, Վաղարշապատ, 1870 թ., էջ 29:

մի կայ, որ ոչ յԱստուծոյ երկնչի և ոչ ի մարդկանց ամաչէ, զայնպիսիքն կու առաքես, որ զարդարեալ երիվարօք և պճնեալ հանդերձիք և կրկին պաշտօնէիք գան և գոռոզաբար խրոխտան, և բազում ցոփութեամբ և անկարգութեամբ և արբեցողութեամբ զաշխարհս վրդովեն:

... Գրոց ամենկին անտեղեակ են և օրհնեաց բնաին անծանօթ, և բոլորովին ոչ ճանաչեն զհաւատս քրիստոնէութեան, թէ զինչ է: ... Զարդարն և զանմեղն դատաւարտեն վասն ընչից, և զանիրան իրաւացուցանեն վասն կաշառաց, և ազգապղծութեան հրաման տան վասն արծաթոյ: ... Գիտենք թէ տքա ի՞նչ կու հասուցանեն ի ս. Աթոռոյ ի ձեռս Վեհիդ, զի վասն ազախութեան իրեանց շրջին և ոչ վասն օգտի սուրբ Տանդ, զի զինչ որ ժողովեն, ի գինս

այնպիսի երեւելի հանդերձի տան, որ ոչ վայել է քրիստոնէի և ոչ իշխանի, թող թէ կարգաւորի... Ծրջին իբրեւ զբռնաւորս և պճնին, և ի կերակուրս և լըմպելիս ծախեն զժողովեալսն իրեանց, յոյլ կաշառս տան բռնաւորաց և բազում տուգանս այլազգաց վասն հակառակասէր բարոց իրեանց, վասն որոյ ազգս Հայոց տաղտկացեալ է ի գարշահոտութենէ վարուցն այսպիսեացս*:

Այդ ընդհանուր տեսությունից հետո, տեսնենք, յուրաքանչյուր կաթողիկոսի գործունեությունը նվիրակության ասպարեզում առանձին-առանձին:

(Ծարունակելի)

* Լեո, Հայկակ. տպագր., հատ. Ա, էջ 144—146: Այս մասին տես նաև Առաքել պատմագիր, գլ. ԻԺ, ճառ Լեո, Հայկ. տպ., Բ տիպ, էջ 82: